

*Др Зоран Павловић**
Универзитет Привредна академија
ORCID: 0000-0002-9625-1298

СВЕСТ ГРАЂАНА О ЗНАЧАЈУ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И ПРЕВЕНЦИЈА КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРОТИВ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ**

САЖЕТАК: Гарантовање права на живот у здравој животној средини није само експлицитна дужност државе и органа јавних власти. То је истовремено и индивидуална дужност грађана којима се ово право обезбеђује. Потреба јачања свести о свим аспектима заштите животне средине доводи се на ниво сваког појединца, а не само професионалаца и одговорности институција да се то право омогући садашњим и будућим генерацијама у једнакој мери. Законодавство које регулише заштиту животне средине усклађено је у највећој мери са међународним стандардима и представља целовит систем заштите који се унапређује, нарочито кроз инструменте кривичиног права и специјалну и генералну превенцију за еколошке деликте.

Кључне речи: право на живот у здравој животној средини, свест грађана, превенција кривичних дела против животне средине

* zoran.pav@hotmail.com, редовни професор Правног факултета.

** Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2022. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 11. 10. 2022, а прихваћен је за објављивање 30. 11. 2022. године.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Животна средина може да се чува, унапређује и штити на више начина, нпр. оно што је обичном човеку у свакодневном животу можда најлакше јесте правилно одлагање отпада или његово рециклирање. Из угла привредних субјеката они могу поменутом циљу да допринесу правилним одлагањем и третирањем индустријског отпада и слично. Но, сведоци смо да нисмо баш увек успешни у тим задацима, ни као појединци, ни као друштво. Наведено указује да је потребно јачање свести о значају заштите животне средине као о нечему чиме доприносимо бољем квалитету наших живота и екосистема уопште. Животна средина се штити сваки дан, сваком радњом и одлуком коју донесемо као појединци, група, привредни субјекти или друштво, тј. држава у целини. Циљ заштите животне средине је да она не буде угрожена. Различите су радње и активности којима можемо да угрозимо животну средину, од којих неких нисмо ни свесни. Једноставно их не перципирамо као активности којима се угрожава животна средина. Ово је, опет, директно повезано са недовољним степеном свести грађана о значају заштите животне средине. Свако присуство у атмосфери дима, прашине, гасова, чађи, мириса или паре, као и значајно повећање угљен-диоксида као продукта сагоревања, загађује ваздух, чиме се мењају његове физичке, биолошке и хемијске особине. Највећи загађивачи ваздуха су рафинерије нафте, термоелектране и друга енергетска постројења, хемијска индустрија, металоперађивачка предузећа и сл. Треба напоменути да загађењу ваздуха доприносе и атмосферске, односно временске прилике. Интензивни и непријатни мириси такође загађују животну средину иако нужно не морају да мењају физичке, хемијске и биолошке особине ваздуха. Непријатан смрад са депонија, непријатне мирисе у близини фарми или одређених индустријских погона сви смо барем једном у животу осетили. Доказано је да (непријатни) мириси утичу на квалитет сна, као и да могу изазвати анксиозност. Испуштање отпадних вода тамо где му није место није страно нашим грађанима као ни привредним субјектима. Бука, уколико прелази одређене вредности, такође се сматра појавом којом се загађује животна средина. Бука која може доћи од густог саобраћаја, од обављања индустријске делатности па чак и нпр. од гласних клима-уређаја и слично загађује околину и дерогира квалитет живота.

Животна средина може да се штити кроз превентивни рад и кроз санкционисање непожељног понашања прописујући исто као кажњиво и одређивањем казне за такво понашање, а казне за његово вршење.

Регулисање правних односа везаних за заштиту животне средине првенствено се нормира правилима уставног, грађанског и управног права, док се, као и код већине других тежих повреда правила понашања

у друштву, повреда животне средине регулише *ultima ratio* кривичним, прекршајним и правом привредних преступа (казненим/кривичним правом). Сва сложеност објекта заштите, акцесорност, супсидијарност и друге карактеристике казненог права, посебно су наглашени код животне средине. Већ из самих назива кривичних дела против животне средине произилази упућеност на велики број прописа који регулишу област од чије заштите и очувања зависи много тога, па и наш опстанак на овој планети у ширем смислу. То даље значи да је пред правнике и друге професионалце који учествују у откривању, гоњењу и суђењу за кривична дела, прекршаје и преступе из области заштите животне средине постављен изузетно висок циљ у виду познавања читавог низа законских и подзаконских текстова, од којих многи пре тридесет или четрдесет година нису ни постојали. Тако, на пример, одредбе Директиве 2008/99/ЕЗ¹ о кривично-правној заштити животне средине дају основ за дефинисање кривичних дела против животне средине, наводећи да су, ради ефикасне заштите животне средине, одређене санкције неопходне за делатности које угрожавају животну средину, а које обично узрокују или би могле узроковати значајну штету за ваздух, укључујући и стратосферу, за земљиште, воду, животиње или биљке, па и штету за очување врста. Тако рецимо Евроџаст (Eurojust) у свом Стратешком пројекту о еколошком криминалу одређује ова кривична дела као тежак криминал који се често извршава и од стране организованих криминалних група, са утицајем на друштво у целини, јер се односи и на здравље, као и на ваздух, земљу и воду.²

Кривична дела против животне средине се сматрају једним од најбржих облика раста активности међународног организованог криминала, што је условљено све већим захтевима домаћег и међународног тржишта за природним ресурсима и високом профитабилношћу њихове експлоатације, што уз непотпуну правну регулисаност у домаћем и међународном праву онда није тешко реализовати. Еколошки криминал је зато уско повезан и са привредним криминалом, здрављем људи, али и кривичним делима против службене дужности. Без одговарајућег нивоа развијене свести не само опште јавности већ и сваког појединца од опасности и последица кривичних дела против животне средине, долази се до високих бројева тзв. тамне стопе криминалитета. Томе свој печат даје и чињеница да се ради о кривичним делима често без конкретног оштећеног (жртве), те онда сви релевантни учесници недовољно сериозно приступају овој

¹ Европски парламент и Савет, Директива 2008/99/ЕЗ Европског парламента и Савета од 19. 11. 2008. о заштити животне средине путем кривичног права, SL EU L 328/28.

² Eurojust: Strategic Project on Environmental Crime, Report, окт. 2014, 5. (Даље: Strategic Project on Environmental Crime, Report).

материји уопште, често третирајући ову врсту криминалитета мање важним у односу на тзв. класични криминал.

Све ово утиче на налогодавце и непосредне извршиоце казних дела против животне средине да се понашају врло комфортно, сматрајући да се ради о криминалу који доноси велику зараду уз минимална улагања (у односу на профит она јесу мала). У тренутку када се ради на решавању проблема који своје корене вуку из битке за енергетски опстанак, заштита животне средине би требало да буде један од приоритета сваког појединца и друштва у целини, што подразумева с једне стране високу свест грађана о свим аспектима права на здраву животну средину, али и, с друге стране, одговорност институција да се то право у једнакој мери омогући садашњим и будућим генерацијама.

Активности међународне заједнице, али и комунитарних организација (ЕУ), последица су све наглашенијег присуства прекограничних елемената као и организованог криминала код ове врсте кривичних дела, која онда захтевају одговарајуће активности не само између држава чланица Европске уније и земаља кандидата, већ и трећих земаља. Све развијенија регулатива и обавезе које се постављају пред државу и појединце захтевају све већи ниво знања о праву на живот у здравој животној средини, али и све већу свест о томе. Стога је свака пропуштена прилика да се о заштити животне средине превентивно, а не само репресивно реагује, често непоправљив губитак за све. У том циљу је припремљен и овај рад, који има за циљ да прикаже право на здраву животну средину као људско право и кривичноправну реакцију у случају угрожавања и/или повреде тог права. Та заштита и реакција су у Републици Србији на нивоу који може да се означи као систем заштите животне средине, што би уз даље подизање нивоа свести код свих допринело даљој заштити и унапређењу животне средине.

ЈЕДАН ПРИМЕР И НЕКОЛИКО ПИТАЊА

Глобална здравствена криза изазвана вирусом SARS-CoV-2 није заобишла ни Републику Србију, где је први случај Covid-a 19 регистрован марта 2020, а епидемија је још у току. Сам вирус још увек циркулише иако је у тренутку писања овог рада присутна тенденција пада учесталости обољевања како у свим деловима земље, тако и уопште. Али сам вирус још увек „ради“ као пандемијско питање које још од времена шпанске грознице, пре једног века, није имало толико питања без одговора. Зато је, да би их било што мање а тиме мање и последица деловања Covid-a 19,

надлежно министарство за послове здравља препоручило поштовање превентивних мера у циљу смањења ризика настанка и преношења ове инфекције.³ Међу мерама које су препоручене од самог почетка проглашења пандемије почетком 2020, а у циљу спречавања заражавања и преношења инфекције, али и у циљу опште заштите здравља, предложена је и мера коришћења маске за нос и уста, уз употребу марамица и заштитних рукавица. Па иако би се учинило да проблем пандемије нема много додирних тачака са темом рада о заштити животне средине, аутор се одлучио управо да кроз њега укаже на неколико дилема које прате пандемију!

Методом случајног узорка, пратећи околину у радијусу од 50 метара удаљености три референтне здравствене установе у Новом Саду за тестирање заражености Covid-ом 19, регистровани смо у једном дану августа 2022. да су зелена и бетонска површина биле белоплаве од одбачених заштитних маски, марамица и PVC рукавица, бројем који је већи од 100. Одбачене рукавице за једнократну употребу и заштитне маске показују размере јавне здравствене кризе, али су и парадигма недостатка свести код појединаца да својим понашањем угрожавају своје право и право других да живе у здравој животној средини. Тако је одбачени медицински материјал постао медицински отпад као слика човека који је сам заразан по животну средину. Ако кренемо од овог малог узорка, онда широм земље постоје стотине хиљада рукавица и маски разбацаних по празним јавним просторима. Овај узорак указује на недовољни ниво свести о потреби заштите здравља других, али и на дубоку иронију нарушавања природе, односно здраве животне средине. Поред угрожавања животне средине, непосредно се угрожава и здравље радника који раде на одржавању хигијене у насељеним местима. Јер, без аутоклавирања медицински отпад може бити потенцијални нов извор заразе и човека, и животне средине.⁴ Овако постављен пример показује не само на обавезујуће елементе управљања медицинским отпадом, који за собом повлаче најмање прекршајну одговорност појединаца који заштитну опрему не одлажу у складу са за то предвиђеним правилима, већ и на недовољни ниво свести грађана и надлежних институција у начину решавања овог видљивог питања. Решавањем овог проблема могуће је дати добар пример како би се могло радити и у случајевима много већег облика угрожавања животне средине, као општег и јавног добра. Људско право на здравствену заштиту има у себи и одређене одговорности према људском праву на живот у здравој

³ В. више на: Министарство здравља Републике Србије и Институт за јавно здравље Србије М. Ј. Батут, <https://covid19.rs/> (посећено 25. 9. 2022).

⁴ Упозорење о неопходности заштите комуналних радника <https://www.gradskacistoca.rs/odlaganje-koriscenih-zastitnih-sredstava/> (посећено 25. 9. 2022).

животној средини, неспорно је, а проблем одлагања овако насталог медицинског отпада није специфичан само у нашој земљи.

Одлагање отпада без обзира на његово порекло може се вршити само на местима која су за то утврђена и испуњавају санитарне стандарде. У супротном, говоримо чак и о дивљим депонијама, чије постојање угрожава наше здравље, биљке и животиње, земљу, ваздух, воду, храну коју производимо и друго. Очито је да питање пандемије изазване вирусом SARS-CoV-2 отвара и питање пандемије угрожавања животне средине са произведеним отпадом. До сада се показало да оштрије кажњавање није *per se* водило ка смањењу одређене врсте кривичних дела и других кажњивих радњи, али се кроз подизање нивоа свести код појединаца и колективитета и путем превентивног рада може доћи до промене у нашем понашању и амортизовању често застрашујућих последица. И управо је зато потребно познавати бар основе права на заштиту животне средине, па зато кренимо редом.

ПРАВО НА ЖИВОТ У ЗДРАВОЈ ЖИВОТНОЈ СРЕДИНИ КАО ЉУДСКО ПРАВО

Могли бисмо рећи да се средином XX века говорило о две генерације људских права, и то о грађанским и политичким, а потом и о социјалним, економским и културним правима. За крај прошлог и почетак новог миленијума веже се формирање и треће генерације људских права, у које се сврстава и право на живот у здравој животној средини. То подразумева многобројне активности, права и обавезе појединаца, група и државе, како би се омогућило остваривање овог права свим субјектима у заједници. Стога је неопходан перманентан рад на подизању свести о важности и значају права на заштиту животне средине и свим превентивним активностима уз развој те свести. У томе значајну улогу имају државни органи надлежни за област заштите животне средине, научно-образовне, али и независне институције у друштву.

Пратећи релевантну литературу, ово право иако на декларативном нивоу неспорно постоји, укључујући ту и одредбе Устава Републике Србије, његово остварење у пракси је дискутабилно, у недостајању свих елемената универзалности који су неопходни да бисмо га могли произвести у људско право, као што су то нека друга права. Посредно и врло условно се може закључити да ово право као универзално право постоји. Јер, и ако бисмо тврдили да је реч о праву човека на живот у здравој животној средини, то право се у пракси редовно крши, јер су нека друга права у сукобу са тако

постављеним људским правом. На пример, ако би због опасности произашле од ратовања око Нуклеарне електране Запорожје промптно забранили коришћење нуклеарне енергије, свет би моментално био суочен са изузетним мањком енергије која већ и иначе недостаје, што би даље довело до питања могућности снабдевања становништва храном, грејањем, следом тога било би угрожено и право на рад, па и само право на живот. Слично је и са употребом фосилног горива, употребом пестицида, одлагањем отпада након третирања земљишта и биља тим препаратима итд. Зато бисмо све набројано у погледу постојања треће генерације људских права могли да прихватимо више условно него потпуно, јер је реч о балансу између активности које су нужне а подразумевају и угрожавање животне средине са једне, као и неопходност да се животна средина очува, с друге стране.⁵ Тај баланс данас се назива концепцијом о одрживом развоју, употребом чистих технологија и применом мера и поступака да се смањује постојеће загађење, које је последица дуготрајних загађења. У литератури се често наводи пример из средњег века где је енглески суверен издао одговарајући документ о ограничењу фосилних горива за грејање у Лондону због тзв. смога и загађености ваздуха у граду на Темзи.

Неки универзални стандарди у односу на (људско) право човека на живот у здравој (здравијој) животној средини, сем овог примера из прошлости, ипак се утврђују међународним уговорима, од којих ћемо у складу са обимом рада поменути Конвенцију о доступности информација, учешћу јавности и доношењу одлука и доступности правосуђа у питањима која се односе на животну средину, усвојеној у оквиру Економске комисије УН за Европу 1998, ступила на снагу 30. октобра 2001. У одредбе ове, тзв. Архуске конвенције уграђене су две компоненте:

- а) процес изградње међународних норми у области животне средине, које су универзалног карактера и од значаја за све државе света и
- б) процес обликовања регионалних активности и норми.

Без обзира на више од две деценије од њеног доношења, значај који Конвенција има је такав да указујемо на три њена стуба, а то су: 1. право на информације о животној средини, 2. учешће јавности у доношењу одлука од значаја за животну средину и 3. заштита пред органима управе и правосудним органима. Сва три стуба уграђена су у позитивно законодавство у Републици Србији и представљају део тзв. система заштите животне средине, кроз посебне прописе. То грађанима и колективима омогућава да узму активно учешће у остваривању права на живот

⁵ Шкулић, М. (2011). Право на здраву животну средину као људско право. *Приручник за заштити животне средине*. Београд: Удружење тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, 100.

у здравој животној средини, што ипак не спречава и различите злоупотребе овог права, што је посебна тема. Ова права из Архуске конвенције уграђена су и у Устав Републике Србије из 2006. године, у чл. 74. Правно-технички, уставно решење гласи да свако има право на здраву животну средину, одговорност за заштиту животне средине, дужност да чува и побољшава животну средину. Овакво решење допуњава се одређеним законским решењима, иако у Уставу није формулисано право на одрживи развој и слично. Дужност грађана је, пратећи уставно решење, на првом месту етичке природе, али се животна средина и иначе не штити искључиво законским решењима већ и подизањем свести грађана о заштити и унапређењу животне средине (екосистема).

Република Србија предузима мере за подизање свести о заштити животне средине нпр. формирањем ресорног министарства за заштиту животне средине, ратификацијом међународних конвенција, спровођењем истраживања о стању животне средине (на одређеним географским локацијама), подршком пројектима који за циљ имају заштиту животне средине, образовањем о рециклирању, стимулативним мерама за привредне субјекте који се баве рециклажом, као и кроз законодавну активност прописујући мере за очување, унапређење и заштиту животне средине, те криминализацијом одређених понашања/радњи којима се она угрожава.

Дугорочно гледано најефикаснији начин за подизање свести грађана јесте образовање од најранијег узраста. Међутим, у нашем васпитно-образовном програму тема заштите животне средине се појављује спорадично, без систематичног и перманентног приступа овој теми. Са најмлађима и децом основношколског узраста се ради најчешће кроз реализацију пројектних активности које су спонзорисане од државе или недржавних субјеката. Иако то јесте релативно успешан начин подизања свести од најраније доби, обухват деце је реално још увек мали.

Подизање свести се може вршити и актуелизацијом ове теме у јавном мњењу преко различитих видова медија, пласирањем садржаја који садрже поруке о важности здраве и безбедне животне средине за све нас и уопште за екосистем, или садржаја који говоре о конкретним случајевима угрожавања исте, те санкционисања субјеката који су за то одговорни.

У претходним годинама у медијима се често расправља о квалитету ваздуха у Србији, а у неколико наврата имали смо високопрофилне случајеве хашпења због непрописног одлагања опасних материја.

Актуелизацијом теме важности заштите животне средине путем пласирања садржаја који обухватају и конкретне случајеве угрожавања, тј. загађења животне средине, као и санкционисање субјеката који су одговорни, доприносимо повећању свести, што нас доводи до аспекта

кривичноправне заштите животне средине у нашој земљи. На овом месту требало би да прво направимо кратак преглед правног оквира за заштиту животне средине који постоји у Републици Србији.

КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Поред већег броја међународних конвенција које је ратификовала, Република Србија донела је и законске прописе којима се уређује област заштите животне средине. Закон о заштити животне средине⁶ донет 2004. године у више наврата је имао и измене и допуне. У Закону се наводи да се њиме уређује интегрални систем заштите животне средине којим се обезбеђује остваривање права човека на живот и развој у здравој животној средини и уравнотежен однос привредног развоја и животне средине у Републици Србији. Сходно Закону, систем заштите животне средине чине мере, услови и инструменти за:

а) одрживо управљање, очување природне равнотеже, целовитости, разноврсности и квалитета природних вредности и услова за опстанак свих живих бића;

б) спречавање, контролу, смањивање и санацију свих облика загађивања животне средине.

Закон као субјекте система заштите животне средине⁷ одређује Републику Србију; аутономну покрајину (недостаје плурал, као и у уставном тексту); јединицу локалне самоуправе (општина, град); предузећа, друга домаћа и страна правна лица и предузетнике који у обављању привредне и друге делатности користе природне вредности, угрожавају или загађују животну средину; научне и стручне организације и друге јавне службе, те грађанина, групе грађана, њихова удружења, професионалне или друге организације. Сви субјекти система заштите животне средине дужни су да чувају и унапређују животну средину. Други законски прописи који се односе на животну средину, односно који се односе на област заштите животне средине су Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину⁸, Закон о процени утицаја на животну средину⁹, Закон о интегрисаном

⁶ Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009. – др. закон, 72/2009. – др. закон, 43/2011. – одлука УС, 14/2016, 76/2018, 95/2018. – др. закон и 95/2018. – др. закон.

⁷ *Ibid.*, чл. 4.

⁸ Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004. и 88/2010.

⁹ *Ibid.*

спречавању и контроли загађења животне средине¹⁰. Такође, на посредан начин област заштите животне средине регулише се и у законским прописима о води, о земљишту, о шумама, о заштити од буке, о заштити од јонизујућег зрачења и др. Одредбе које се (посредно) односе на заштиту животне средине садржи и Закон о облигационим односима¹¹.

На овом месту, пре него што се посветимо кривично-правној заштити животне средине, потребно је напоменути да се животна средина примарно штити другим гранама права, односно видовима правне заштите и да за кривично-правном заштитом као видом репресивно-реститутивне заштите друштво-држава тек на крају посеже, онда када није могуће на другачији начин остварити жељени циљ.¹²

Кривични законик¹³ садржи посебну главу која се односи на кривична дела против животне средине. Историјски гледано, у ранијем периоду животна средина се штитила кроз нека друга кривична дела као што су нпр. кривична дела против здравља људи, кривична дела против привреде, кривична дела против опште сигурности и др. Тек од усвајања Кривичног законика септембра 2005. године животна средина добила је „статус“ примарног заштитног објекта те је у Законику нашла место читава једна глава посвећена кривичним делима против животне средине. Кривичним закоником прописано је укупно 18 кривичних дела против заштите животне средине. Законодавац је криминализовао понашања/радње као што су загађење животне средине, непредузимање мера заштите животне средине, оштећење животне средине, уништење, оштећење, изношење у иностранство и уношење у Србију заштићеног природног добра, уношење опасних материја у Србију, недозвољено прерађивање, одлагање и складиштење опасних материја, али и понашања/радње као што су повреда права на информисање о стању животне средине, убијање и злостављање животиња, преношење заразних болести код животиња и биљака, несавесно пружање ветеринарске помоћи, производња штетних средстава за лечење животиња, загађивање хране и воде за исхрану, односно напајање животиња, шумску крађу, незаконит лов као и риболов. За кривична дела против животне средине законодавац је, у зависности од кривичног дела и његовог облика, прописао казне од новчане до казне

¹⁰ Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађења животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004, 25/2015. и 109/2021.

¹¹ Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/78, 39/85, 45/89. – одлука УСЈ и 57/89, *Службени лист СРЈ*, бр. 31/93, *Службени лист СЦГ*, бр. 1/2003. – Уставна повеља и *Службени гласник РС*, бр. 18/2020.

¹² Самарџић, С. (2011). „Кривичноправна реакција у заштити животне средине“. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2011.

¹³ Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005. – испр., 107/2005. – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016. и 35/2019.

затвора које иду у распону од три месеца до десет година. Најстроже казне у односу на остала кривична дела из ове групе су предвиђене за квалификоване облике кривичног дела загађења животне средине, као и кривичног дела уношење опасних материја у Србију и недозвољено прерађивање, одлагање и складиштење опасних материја.

У кривичном законнику се овим кривичним делима придружују и кривична дела (њих 5) са последицама по животну средину, и то: загађивање воде за пиће и животних намирница, тешка дела против здравља људи, изазивање опште опасности, оштећење брана, насипа и водопривредних објеката и тешка дела против опште сигурности. Могло би се сматрати да је прописивањем 18 (плус пет) кривичних дела против животне средине, које покривају широк дијапазон ситуација и радњи, законодавац обезбедио висок ниво кривичноправне заштите животне средине, али да ли је заиста тако?

Доступни подаци говоре о томе да има веома мали број пријављених кривичних дела против животне средине, као и веома мали број оптужних аката против извршилаца тих дела на националном нивоу. Према доступној статистици број пријављених кривичних дела против животне средине је почео значајно да се повећава после 2014. године, када је било 1.996 пријава против познатих и непознатих извршилаца наведених дела. Током 2015. године забележено је 2.148 пријава против извршилаца кривичних дела против животне средине, а током 2020. укупно 2.153 пријаве. Међутим, током 2020. године у структури пријављених кривичних дела доминира кривично дело шумска крађа, док је број пријава против извршилаца кривичног дела загађење животне средине веома мали (укупно 20 пријава и то само 13 против познатих учинилаца кривичних дела!). Забрињавајуће је што је до оптужења дошло само у 379 случајева, од чега је највећи број (302) оптужења у предметима против извршилаца кривичног дела шумска крађа. Сасвим је основано поставити питање због чега је тако мали број кривичних пријава и оптужних аката у предметима против извршилаца кривичних дела против животне средине.¹⁴

Осим кривичним закоником поједина кривична дела, која се посредно тичу заштите животне средине, могу се наћи и у другим законима као нпр. у Закону о средствима за заштиту биља (чл. 78) или у Закону о здрављу биља (чл. 95), Закону о генетички модификованим организмима, Закону о водама, Закону о рударству и другим законима.

Уколико нам теорија говори да у Републици Србији постоји добра кривичноправна заштита животне средине, а пракса да је број пријављених кривичних дела мали, а процесуираних још мањи, те да постоји

¹⁴ <https://www.otvorenavratapravosudja.rs teme/krivicno-pravo/zasto-nema-mnogo-prijavljenih-krivичnih-dela-protiv-zivotne-sredine>

озбиљан дисбаланс између реално учињених кривичних дела из ове области и оних који су на било који начин обрађени од стране доносиоца одлука / надлежних органа, намеће се закључак да би једно од решења за постизање циља здраве и очуване животне средине могло бити у (ефикасној) превенцији кривичних дела против животне средине. Пратећи наводе Самарцића, животна средина, односно медијуми који улазе у њен састав, представља веома осетљиву област у којој је за исправљање и најмањих грешака потребно много времена и још више средстава, без извесности у погледу резултата мера којима се одређени медијум настоји довести у претходно стање.¹⁵ Како радити на превенцији кривичних дела против животне средине? Да ли она можда захтева другачији приступ у односу на превенцију кривичних дела уопште?

Један од постулата у области кривичног права је да се превенција постиже стављањем у изглед санкције, односно прописивањем казне. У овом контексту важно је и да грађанство, тј. појединац који је у повећаном ризику да изврши кривично дело, увиди да су претходни починоци кривичног дела кажњени, тј. да управо могућност изрицања те одређене казне на њега делује превентивно и одврати га од намере да изврши кривично дело. Но, већ смо поменули да у нашој земљи доступни статистички подаци показују скроман допринос у превенцији када је реч о броју пријављених кривичних дела против животне средине, њиховој структури и процесуирању истих. У неколико високопрофилисаних случајева¹⁶ кривичних дела против животне средине који су медијски били веома запажени након стишавања првобитне буке, грађани су остали ускраћени за информацију да ли се и шта десило са онима који су били осумњичени за извршење тих кривичних дела. На тај начин је изостала добра порука грађанима, тј. појединцима да се уздрже од вршења тих кривичних дела стављањем у изглед изрицањем казне. Сви субјекти морају прихватити свој део одговорности у информисању јавности, али овде би се могли укључити сви органи поступка а не само суд, или јавно тужилаштво, или неко трећи. Но, чињеница је да јединствена евиденција

¹⁵ „Кривичноправна реакција у области заштите животне средине”, Стефан Самарцић, рад објављен у оквиру пројекта „Биомедицина, заштита животне средине и право” бр. 179079, који је финансиран од стране Министарства просвете и науке Републике Србије, 2011. године. Самарцић, С. (2011). Кривичноправна реакција у заштити животне средине. *Зборник радова Правног факултета*, 45 (3). Нови Сад 737–758.

¹⁶ <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/policija-u-obrenovcu-pronasla-jos-100-buradi-s-hemikalijama/>

<https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/233192/Vise-od-1200-tona-opasnog-otpada-nadjeno-u-industrijskoj-zoni-u-Novom-Sadu.html>

<https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/307428/U-Kikindi-drzao-33-tone-opasnog-otpada.html>

још увек не функционише у целости, што не доприноси бољем превентивном деловању.

Држава би требало да предузме мере и активности које ће имати за циљ да грађанима укаже на значај здраве животне средине, јер највећи савезници државе у „контролисању“ животне средине су управо сами грађани. Надаље, да повећа ниво свести о томе које све радње су криминализоване када је реч о животној средини, те учини лако доступним грађанима информације коме, где и на који начин пријавити сумњу да је извршено кривично дело. У појединим европским земљама у ту сврху постоје интерактивне мапе на којима се налазе подаци с адресама надлежних институција, које су као такве једноставне за употребу и налазе се на доступним местима за све грађане и установе којима је стало до одрживог развоја.

У децембру 2021. године Европска комисија усвојила је предлог нове ЕУ Директиве која би требало да допринесе смањењу еколошког криминала. Циљ предложене Директиве је да побољша заштиту животне средине у земљама чланицама ЕУ кроз увођење обавезе државама ЕУ да предузму мере кривичноправне заштите у овој области. Предлог дефинише нова кривична дела у овој области, поставља минимум казне и појачава ефективност сарадње при спровођењу закона. Значајно је да овај предлог обавезује државе чланице да успоставе системе или мере за помоћ и подршку онима који пријављују кривична дела из области заштите животне средине. Овако постављен оквир заштите унапредио би и у нашој земљи ипак добар основ за подршку праву на живот у здравој животној средини, како би се умањило загађивање животне средине с једне стране и очували сви ресурси који припадају свима укључујући и генерације које долазе, с друге стране.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Право на живот у здравој животној средини по свом значају јесте право свих нас али и обавеза да радимо на стварању система вредности који ће омогућити функционисање правила о одрживом развоју, пратећи савремене праксе и обавезе да живимо у друштву у ком ће одређена правила понашања бити прихваћена од свих као уобичајена, а кршења тих правила бити правилно санкционисана. Да би се до реализације система вредности у заштити права на живот у здравој животној средини дошло, неопходно је у будућности више радити на стварању односно подизању свести грађана о заштити животне средине, али и могућностима које нам у томе са својим механизмима омогућава инструментариј кривичног

права. За такав процес у формирању права на живот у здравој животној средини неопходно је познавање различитих области које потпадају под животну средину и стална обука професионалаца за одређени медиј животне средине. Истовремено је неопходна и сарадња са еколошким удружењима, грађанима, као и праћење извештавања медија о могућим или већ насталим загађењима животне средине.

Велики број тзв. еколошких закона даће свој пун допринос у остваривању установљених права и реализацији механизма заштите само кроз процес подизања свести грађана и других субјеката права о важности ових питања.

Тек подизањем свести свих чланова друштва смањиће се број појединаца, али и других правних субјеката који угрожавају и здравље људи и животну средину неодговорним и неправилним одлагањем медицинског отпада из нашег примера с почетка овог рада, који даље угрожава и здравље људи и животну средину.

С јединственом методологијом за прикупљање података, али и образовањем које би било перманентно а не пројектно, доћи ћемо до друштва са одговарајућим нивоом свести о овом проблему и начинима његовог решавања.

Релативно добра усаглашеност домаћег законодавства са одредбама Архуске конвенције и регулативом Европске уније може послужити као путоказ свим институцијама како да раде на подизању свести свих нас у правцу обезбеђивања права на живот у здравој животној средини. Овај рад је само полазиште за продубљеније бављење проблематиком подизања нивоа свести о заштити животне средине, кроз логику правног система или, прецизније, кроз системску функцију правне струке и науке. Поједина нормативна решења подложна су променама и усавршавањима, што је номотехнички процес и стандард, али је етички модел и стварање свести о неопходности заштите животне средине константа којој тежимо.

То значи да је ово питање не само правника којима је неопходна стручна помоћ и консултација са биолозима, технолозима, медицинарима, хемичарима и другим струкама, већ да је заштита животне средине питање које се дотиче сваког појединца и колективитета у друштву, уз механизме који стоје пред нама из домена права на живот у здравој животној средини.

ЛИТЕРАТУРА

Павловић, З. (2022). Оштећено лице и кривичнопроцесни инструменти заштите, у: *Ванинституционалне мере, поједносављене форме постојања и дружи кривичноправни инструменти реакције на криминалијет и поживно казнено законодавство (испуњена очекивања или не?)*. Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, 329.

Самарџић, С. (2011). Кривичноправна реакција у области заштите животне средине. *Зборник радова Правног факултета У Новом Саду*, 737–758. <https://doi.org/10.5937/zrpfns1103737S>

Шкулић, М. (2011). Право на здраву животну средину као људско право, у: *Приручник за заштити животне средине*. Београд: Удружење тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, 167.

Правни извори

Европски парламент и Савет, Директива 2008/99/ЕЗ Европског парламента и Савета од 19. 11. 2008. о заштити животне средине путем кривичног права, SL EU L 328/28

Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009. – др. закон, 72/2009. – др. закон, 43/2011. – одлука УС, 14/2016, 76/2018, 95/2018. – др. закон и 95/2018. – др. закон

Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004. и 88/2010

Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађења животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004, 25/2015. и 109/2021

Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/78, 39/85, 45/89. – одлука УСЈ и 57/89, *Службени лист СРЈ*, бр. 31/93, *Службени лист СЦГ*, бр. 1/2003. – Уставна повеља и *Службени гласник РС*, бр. 18/2020.

Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005. – испр., 107/2005. – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016. и 35/2019.

Интернет извори

Директива 2008/99/ЕЗ Европског парламента и Савета од 19. 11. 2008. о заштити животне средине путем кривичног права, СЛ ЕУ Л 328/28.

Eurojust: Strategic Project on Environmental Crime, Report, Okt. 2014, 5. (Dalje: Strategic Project on Environmental Crime, Report).

Министарство здравља Републике Србије и Институт за јавно здравље Србије М. Ј. Батут, <https://covid19.rs/>

<https://www.gradskacistoca.rs/odlaganje-koriscenih-zastitnih-sredstava/>

<https://www.otvorenavratapравосудја.rs/teme/krivicno-pravo/zasto-nema-mnogo-prijava-ljenih-krivicnih-dela-protiv-zivotne-sredine>

<https://www.danas.rs/vesti/drustvo/policija-u-obrenovcu-pronasla-jos-100-buradi-s-hemikalijama/>

<https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/233192/Vise-od-1200-tona-opasnog-otpada-nadjeno-u-industrijskoj-zoni-u-Novom-Sadu.html>

<https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/307428/U-Kikindi-drzao-33-tone-opasnog-otpada.html>

*Zoran Pavlović, Ph.D.**
University Business Academy
ORCID: 0000-0002-9625-1298

CITIZENS' AWARENESS OF THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND PREVENTION OF ENVIRONMENTAL CRIME**

ABSTRACT: Ensuring the right to live in a healthy environment is not solely the explicit responsibility of the state and public authorities. It is also the individual responsibility of citizens who are holders of this right. Raising awareness about all aspects of environmental protection is the responsibility of each individual. It is not just the responsibility of professionals and institutions to provide this right to current and future generations in equal measure. Legislation on environmental protection is harmonized to the greatest extent with international standards and represents a comprehensive system of protection that is constantly being improved upon, especially through instruments of criminal law and special and general prevention of environmental crimes.

Keywords: the right to live in a healthy environment, citizens' awareness, prevention of environmental crime

* zoran.pav@hotmail.com, Professor at the Faculty of Law.

** The paper was received on October 11th, 2022, and the paper was accepted for publication on November 30th, 2022.

The translation of the original article into English is provided by the *Glasnik of the Bar Association of Vojvodina*.

INTRODUCTORY CONSIDERATIONS

There are several ways the environment can be preserved, improved, and protected. For example, what is perhaps the easiest for the average person in his everyday life is the proper disposal of waste or recycling. From the point of view of business entities, they can contribute to the mentioned goal by proper disposal and treatment of industrial waste and other means. However, we have witnessed that we are not always successful in accomplishing these tasks as individuals or as a society. This indicates that it is necessary to raise awareness about the importance of environmental protection as a way to contribute to our quality of life and improve the ecosystem. The environment should be protected every day, with every action and decision we make as individuals, groups, businesses, or society as a whole. The goal of environmental protection is to ensure that the environment is not endangered. There are various actions and activities that can endanger the environment, some of which we are not even aware of. We simply do not perceive them as actions that endanger the environment. This is again directly related to the insufficient level of awareness among citizens about the importance of environmental protection. Any presence of smoke, dust, gases, soot, odors, or steam in the atmosphere, as well as a significant increase in carbon dioxide as a combustion by-product, pollutes the air, which changes its physical, biological, and chemical properties. The biggest air polluters are oil refineries, thermal power plants and other energy plants, the chemical industry, metal processing companies, etc. It should be noted that atmospheric and weather conditions also contribute to air pollution. Intense and unpleasant odors also pollute the environment, although they do not necessarily change the physical, chemical, or biological properties of the air. We have all felt the unpleasant stench of landfills and unpleasant odors near farms or certain industrial plants at least once in our lives. It has been proven that (unpleasant) smells affect the quality of sleep and can cause anxiety. Our citizens as well as business entities are no strangers to discharging wastewater where it doesn't belong. Excessive noise is also considered a phenomenon that pollutes the environment. Noise that comes from heavy traffic, industrial activities, and even, for example, loud air conditioners and the like, pollutes the environment and diminishes the quality of life.

The goal of environmental protection is to prevent the environment from being endangered. The environment can be protected through preventive actions and the sanctioning of undesirable behavior by criminalizing the behavior and determining the appropriate penalty for it.

Legal relations related to environmental protection are primarily regulated by the rules of constitutional, civil, and administrative law, while, as with

most other serious violations of social norms, environmental violations are regulated *ultima ratio* by criminal law, misdemeanor law, and corporate criminal law (penal/criminal law). All the complexity of the object of protection, accessory, subsidiarity, and other characteristics of criminal law are especially emphasized when it comes to the environment. From the very names of crimes against the environment, there is already a reference to a large number of regulations that deal with the area on whose protection and preservation many things depend, including our survival on this planet in a broader sense. Additionally, this means that lawyers and other professionals who participate in detecting, prosecuting, and trying crimes, misdemeanors, and offenses in the field of environmental protection have an extremely high goal i.e. knowledge of a whole series of laws and by-laws, many of which did not even exist 30 or 40 years ago. For example, the provisions of Directive 2008/99/EC¹ on the protection of the environment through criminal law provide a basis for defining crimes against the environment, stating that, for the sake of effective environmental protection, certain sanctions are necessary for activities that endanger the environment, which usually causes or could cause significant pollution of the air, including the stratosphere, the soil, water, animals or plants, and could even threaten the conservation of species. For example, Eurojust, in its Strategic Project on Environmental Crime, characterizes these crimes as serious crimes that are often committed by organized criminal groups, with an impact on society as a whole, because they also affect health, as well as air, land, and water.²

Crimes against the environment are considered one of the fastest growing forms of international organized crime, which is conditioned by the domestic and international markets' increasing demand for natural resources and the high profitability of their exploitation, which, with incomplete legal regulation in domestic and international law, is not difficult to realize. Environmental crime is therefore closely related to corporate crime, human health, but also crimes against official duty. Not having an appropriate level of awareness of the dangers and consequences of crimes against the environment, not only on the part of the general public but also of each individual, leads to high "dark figures" of crime. This is also supported by the fact that these crimes are often without a specific injured party (victim), and so the parties concerned do not treat this matter seriously enough, often regarding this type of crime as less important compared to so-called classic crime.

¹ European parliament and Council, *Directive 2008/99/EC on the protection of the environment through criminal law*. Strasbourg, 2008.

² Eurojust, *Strategic Project on Environmental Crime, Report* the Hague. 2014, 5.

All of this influences the instigators and direct perpetrators of crimes against the environment to remain comfortable, considering that these are crimes that are low-risk and high-reward (relative to the reward, the risk is small). While solving problems that have their roots in the fight for resources, environmental protection should be one of the priorities of every individual and society as a whole, which implies, on the one hand, growing awareness of citizens about all aspects of the right to a healthy environment, but also the responsibility of the institutions to provide that right to current and future generations in equal measure.

The activities of the international community, but also international organizations (EU), are a consequence of the increasingly emphasized presence of cross-border factors as well as organized crime when it comes to these kinds of crimes, which then requires appropriate actions not only between member states of the European Union and candidate countries but other countries as well. An increasing number of developed regulations and obligations that are placed before the state and individuals require an increasing level of knowledge about the right to live in a healthy environment, but also an increasing awareness of this right. Therefore, every missed opportunity to act preventively and not just repressively when it comes to environmental protection often eventually becomes an irreparable loss for everyone. Therein lies the motivation behind the creation of this paper, which aims to present the right to a healthy environment as a human right and a response through criminal law when it comes to the endangerment and/or violation of that right. In the Republic of Serbia, this protection and reaction are at a level that can be labeled as an environmental protection system, which, after further raising everyone's level of awareness, would contribute to further protection and improvement of the environment.

ONE EXAMPLE AND A FEW QUESTIONS

The global health crisis caused by the SARS-CoV-2 virus has not spared the Republic of Serbia either, where the first case of COVID-19 was registered in March 2020, and the epidemic is still ongoing. The virus itself is still circulating, although at the time of writing, there is a decline in the prevalence of the disease in all parts of the country and the rest of the world as well. But the virus itself still "functions" as a pandemic issue that hasn't had this many irregularities since the Spanish flu, which happened a century ago. In order to reduce the number of these problems as much as possible and thus reduce the effects of the Covid-19 virus, the competent Ministry of Health

recommended compliance with preventive measures to reduce the risk of occurrence and transmission of this infection.³ Among the measures that have been recommended since the beginning of the declaration of the pandemic at the beginning of 2020, in order to prevent infection and transmission, but also in order to protect people's health in general, using a mask that covers the nose and mouth has been proposed, along with the use of handkerchiefs and medical gloves. Although it would seem that the problem of the pandemic does not have many points in common with the topic of the paper on environmental protection, the author decided to use it to point out several dilemmas that accompany the pandemic!

Using random sampling, observing the environment in a radius of 50 meters around three COVID hospitals in Novi Sad, during a single day in August 2022, we noted that the grass and the concrete surface were white and blue from discarded face masks, tissues, and surgical gloves, of which there were more than 100, as well as other protective equipment. Discarded disposable gloves and protective masks show the extent of the public health crisis, but they are also a paradigm of how present the lack of awareness is among individuals that they are thereby endangering their right and the right of others to live in a healthy environment. Thus, discarded medical material has become medical waste reflecting man as an infection to the environment. If we start from this small sample, then across the country there are hundreds of thousands of gloves and masks scattered across empty public spaces. This sample indicates an insufficient level of awareness of the need to protect the health of others, but also the bitter irony of harming nature i.e. the environment. And, in addition to endangering the environment, the health of workers who maintain hygiene in populated areas is also directly endangered. Because, without autoclaving, medical waste can be a potential new source of infection for both humans and the environment.⁴ This example shows not only the mandatory elements of medical waste management, which entail at least a misdemeanor liability for individuals who do not dispose of protective equipment in accordance with the rules, but also the insufficient level of awareness on the part of citizens and competent institutions when it comes to how this problem should be solved. By solving this problem, it is possible to set a good example of how it could be done in cases of much greater endangerment of the environment. It

³ See more on the Ministry of Health of the Republic of Serbia and Institute for Public health Serbia M. J. Batut. Available at <https://covid19.rs/>, accessed on: September 5, 2022.

⁴ Warning about the necessity of protecting utility workers. Available at: <https://www.gradskacistoca.rs/odlaganje-koriscenih-zastitnih-sredstava/>, accessed on: September 25, 2022.

would be a common and public good. The right to health care includes certain responsibilities towards the right to live in a healthy environment, it is indisputable, and the problem of the disposal of medical waste created in this way is not specific only to our country.

Disposal of waste, regardless of its origin, can only be done in places that have been established for this purpose and meet sanitary standards. Otherwise, we are left with illegal landfills, whose existence increasingly threatens our health, plants and animals, land, air, water, the food we produce, etc. It is obvious that the issue of the pandemic caused by the SARS-CoV-2 virus also opens up the issue of the pandemic endangering the environment with the waste that is produced. So far, it has been shown that harsher punishment has not led to a reduction in certain types of crimes and other offenses *per se*, but by raising the level of awareness of individuals and groups and through prevention, changes in our behavior and the mitigation of often frightening consequences can be achieved. And that is precisely why it is necessary to know at least the basics of the right to environmental protection, so let's start with that idea in the right order.

THE RIGHT TO LIVE IN A HEALTHY ENVIRONMENT AS A HUMAN RIGHT

It could be said that in the middle of the 20th century, there were two generations of human rights, civil and political, which were soon followed by social, economic, and cultural rights. The formation of the third generation of human rights, which includes the right to live in a healthy environment, is closely linked to the turn of the millennium. This implies numerous activities, rights, and obligations of individuals, groups, and the state to enable all members of a community to exercise this right. Therefore, what is necessary is continuous effort to raise awareness of the importance and significance of the right to environmental protection and to implement preventive measures along with the development of that awareness. The state authorities responsible for environmental protection, and scientific and educational as well as independent institutions in society play a significant role in this.

According to the relevant literature, this right, although it indisputably exists at the declarative level, including in the Constitution of the Republic of Serbia, its realization in practice remains debatable due to the lack of all the elements of universality that are necessary for it to become a human right. The indirect conclusion that this right exists as a universal right is present but very conditionally because, even if it were claimed that this is the right to live

in a healthy environment, this human right is regularly violated in practice as some other rights conflict with it when it is defined as such. For example, if the use of nuclear energy were promptly banned due to the dangers arising from the war over the nuclear power plant in Zaporizhia, the world would immediately be faced with an extraordinary shortage of energy that is already scarce, which would further lead to questioning the possibility of supplying the population with food, heating, and as a result, the right to work, and even the right to life itself, would be threatened. It is similar to the use of fossil fuels, the use of pesticides, the disposal of waste after treating the soil and plants with these pesticides, etc. Therefore, with regard to the existence of the third generation of human rights, we could accept it more conditionally than completely because it requires striking a balance between activities that are necessary and involve endangering the environment on the one hand, and the necessity to preserve the environment on the other.⁵ Today, that balance is called the concept of sustainable development, the use of clean technologies, and the application of measures and procedures to reduce existing pollution, which is a consequence of long-term pollution. The literature often cites an example from the Middle Ages where the English sovereign issued a corresponding document on the limitation of fossil fuels for heating in London, due to the so-called smog and air pollution in the city on the Thames.

Some universal standards pertaining to the (human) right of man to live in a healthy (healthier) environment, apart from this example from the past, are nevertheless established by international treaties, of which, in accordance with the scope of the paper, we will mention the *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters*, adopted within the framework of the UN Economic Commission for Europe in 1998, entered into force on October 30, 2001. The provisions of this so-called Aarhus Convention include two components:

a) the process of developing international norms in the environmental field, which are universal and important for all countries of the world, and b) the process of shaping regional activities and norms.

Even though more than 2 decades have passed since its adoption, the importance of the convention is such that we point to its three pillars, which are: 1. the right to information about the environment, 2. public participation in decision-making of importance for the environment, and 3. protection via administrative authorities and judicial authorities. All three pillars are incorporated into positive legislation in the Republic of Serbia and represent part

⁵ Škulić, M. (2011) Pravo na zdravu životnu sredinu kao ljudsko pravo, in: *Priručnik za zaštitu životne sredine*. Belgrade: Association of Prosecutors and Deputy Public Prosecutors of Serbia, 100.

of the so-called environmental protection system, through special regulations. This enables citizens and groups to take an active part in realizing their right to live in a healthy environment, which does not prevent various types of abuse of this right, which is a separate topic. These rights from the Aarhus Convention were incorporated into the Constitution of the Republic of Serbia adopted in 2006, in Article 74. In a legal-technical sense, this constitutional solution states that everyone has the right to a healthy environment, the responsibility to protect the environment, and a duty to preserve and improve the environment. This solution is supplemented by certain laws, although the right to sustainable development and similar rights have not been formulated in the constitution. The citizens' duty is an ethical duty and it is primarily accomplished by adhering to this constitutional solution, but the environment is not protected exclusively by legal solutions but also by raising the awareness of citizens about the protection and improvement of the environment (the ecosystem).

The Republic of Serbia takes measures to raise awareness about environmental protection, for example, by forming the ministry for environmental protection, ratifying international conventions, conducting research on the state of the environment (in certain geographical locations), supporting projects aimed at environmental protection, providing education on recycling, implementing stimulating measures for business entities dealing with recycling, etc., as well as through legislative activity prescribing measures for the preservation, improvement, and protection of the environment, and by criminalizing certain behaviors/actions that threaten it.

In the long term, the most effective way to raise citizens' awareness is education on this subject from an early age. However, in our educational program, the topic of environmental protection appears sporadically in school without a systematic and permanent approach to this topic. The youngest generations and elementary school students are mostly educated through the implementation of project activities sponsored by the state or by non-state entities. Although it is a relatively successful way of raising awareness from an early age, the number of children included remains small.

Raising awareness can also be done by embedding these ideas in the public through various types of media, by promoting content that contains messages about the importance of a healthy and safe environment for all of us and for the ecosystem in general, or content that speaks of specific cases of endangering the ecosystem, and sanctioning those responsible.

In previous years, the media often debated the quality of air in Serbia, and on several occasions, we have had high-profile arrests due to improper disposal of hazardous materials.

By stressing the importance of environmental protection through the promotion of content that includes specific cases of endangerment, i.e.

environmental pollution, as well as sanctioning those responsible, we contribute to increasing awareness, we arrive at the aspect of the protection of the environment through criminal law in our country. At this point, we should first make a brief overview of the legal framework for environmental protection that exists in our country.

PROTECTION OF THE ENVIRONMENT THROUGH CRIMINAL LAW

In addition to the large number of international conventions that we have ratified, the Republic of Serbia has also adopted legal regulations governing the field of environmental protection. The Law on Environmental Protection⁶ adopted in 2004, has been amended on several occasions. The Law states that it regulates an integral system of environmental protection that ensures the realization of the right to life and development in a healthy environment and a balanced relationship between economic development and the environment in the Republic of Serbia. According to the Law, the environmental protection system consists of measures, conditions, and instruments for:

- a) sustainable management, conservation of natural balance, entirety, diversity, and quality of natural values and conditions for the survival of all living beings;
- b) prevention, control, reduction, and rehabilitation of all forms of environmental pollution.

According to the Law⁷, the entities in the environmental protection system are the Republic of Serbia; the autonomous province (the plural form is missing, just like in the Constitution); the local self-government unit (municipality, city); enterprises, other domestic and foreign legal persons and entrepreneurs that in pursuit of economic and other activities use the natural values, jeopardize or pollute the environment; scientific and expert organizations and other public services, and citizens, groups of citizens, their associations, professional or other organizations. All the entities in the environmental protection system shall be obliged to preserve and improve the environment. Other legal regulations that relate to the environment, i.e. that relate to the field of environmental protection, are the Law on Strategic

⁶ Law on Environmental Protection, *RS Official Gazette*, no. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011, 14/2016, 76/2018, 95/2018, and 95/2018.

⁷ *Ibid.*, Article 4.

Environmental Impact Assessment⁸, the Law on Environmental Impact Assessment⁹, and the Law on Integrated Prevention and Control of Environmental Pollution¹⁰. Also, indirectly, the field of environmental protection is regulated by Laws on water, land, forests, noise protection, ionizing radiation protection, etc. Provisions that (indirectly) relate to environmental protection are also contained in the Law of Contract and Torts¹¹.

At this point, before we focus on environmental protection through criminal law, it should be noted that the environment is primarily protected by other branches of law, i.e. types of legal protection, and that protection through criminal law as a form of restitution and repressive protection is a last resort when it is not possible to achieve the desired goal any other way.¹²

The Criminal Code¹³ contains a special chapter that refers to crimes against the environment. Historically, the environment was protected by criminalizing some other acts such as crimes against people's health, crimes against the economy, crimes against general safety, etc. It was only after the adoption of the Criminal Code in September 2005 that the environment received the "status" of a primary object of protection, and a whole chapter devoted to crimes against the environment found a place in the code. The Criminal Code prescribes a total of 18 crimes against the environment. The legislator criminalized behaviors/actions such as environmental pollution, failure to undertake environmental protection measures, damaging the environment, destroying, damaging, taking abroad and bringing into Serbia a protected natural asset, bringing dangerous substances into Serbia, and unlawful processing, depositing, and stockpiling of dangerous substances, but also behaviors/actions such as violation of the right to be informed on the state of the environment, killing and abusing animals, transmitting of contagious animal and plant diseases, malpractice in veterinary services, producing harmful products for treating animals, pollution of livestock fodder and water, i.e. feeding animals, forest theft, illegal hunting, and fishing. For crimes against the environment, the leg-

⁸ Law on Strategic Environmental Impact Assessment, *Official Gazette of RS*, no. 135/2004 and 88/2010.

⁹ Law on Environmental Impact Assessment, *Official Gazette of RS*, no. 135/2004 and 36/2009.

¹⁰ Law on Integrated Prevention and Control of Environmental Pollution, *Official Gazette of RS*, no. 135/2004, 25/2015 and 109/2021.

¹¹ Law of Contract and Torts *Official Gazette of SFRY*, no. 29/78, 39/85, 45/89, and 57/89, *Official Gazette of FRY*, no. 31/93, *Official Gazette of SCG*, no. 1/2003, and *Official Gazette of RS*, no. 18/2020.

¹² Samardžić, S. (2011). Krivičnopravna reakcija u zaštiti životne sredine. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 45 (3), 737–758.

¹³ Criminal Code, *Official Gazette of RS*, no. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 and 35/2019.

islator, depending on the crime and its form, prescribed penalties ranging from fines to imprisonment ranging from three months to ten years. The most severe punishments in relation to other crimes from this group are prescribed in the aggravated forms of the crime of environmental pollution as well as the crime of bringing dangerous substances into Serbia and unlawful processing, depositing, and stockpiling of dangerous substances.

In the Criminal Code, these crimes are supplemented by five other crimes with consequences for the environment, namely: pollution of drinking water and foodstuffs, grave offenses against health, causing general danger, damage to dams and water economy facilities, and grave offenses against general safety. It could be considered that by prescribing 18 (plus five) criminal acts against the environment that cover a wide range of situations and actions, the legislator ensured a high level of environmental protection through criminal law, but is that really the case?

The available data indicates that there is a very small number of reported crimes against the environment, as well as a very small number of indictments against the perpetrators of those crimes at the national level. According to the available statistics, the number of reported crimes against the environment began to increase significantly after 2014, when there were 1,996 reports against known and unknown perpetrators of said crimes. In 2015, there were 2,148 reports against perpetrators of crimes against the environment, and in 2020, a total of 2,153 reports. However, during 2020, the crime of forest theft dominated the structure of reported crimes, while the number of reports against perpetrators of environmental pollution was very small (a total of 20 reports and only 13 against known criminals!). It is worrying that only 379 criminals were indicted, of which the largest number (302) of indictments was in cases against perpetrators of the crime of forest theft. It is quite reasonable to ask why there are so few criminal reports and indictments in cases against perpetrators of crimes against the environment¹⁴.

In addition to the Criminal Code, certain crimes that indirectly concern environmental protection can also be found in other laws, such as The Law on Plant Protection Products (Article 78) or the Law on Plant Health (Article 95), the Law on Genetically Modified Organisms, the Water Law, the Law on Mining, and other laws.

If there is adequate environmental protection through criminal law in the Republic of Serbia in theory, but, in practice, the number of reported crimes is small, and the number of convictions is even smaller, and there is a serious imbalance between the crimes actually committed in this field and those that

¹⁴ <https://www.otvorenavratapravosudja.rs teme/krivicno-pravo/zasto-nema-mnogo-prijavljenih-krivicnih-dela-protiv-zivotne-sredine>

are in any way processed by decision-makers/competent authorities, the inevitable conclusion is reached that one of the solutions for achieving the goal of a healthy and preserved environment could be in the (effective) prevention of crimes against the environment. Following the statements of Samardžić, the environment, i.e. the mediums that it is composed of, represents a very sensitive field in which correcting even the smallest mistakes requires a lot of time and even more resources without certainty regarding the results of the measures that try to bring a certain medium back to its previous state.¹⁵ How should crimes against the environment be prevented? Does it perhaps require a different approach compared to crime prevention in general?

One of the postulates in the field of criminal law is that prevention is achieved by imposing sanctions, that is, prescribing punishments. In this context, it is also important that citizens, i.e. an individual who is at increased risk of committing a crime, perceive that previous offenders were punished, i.e. that the very possibility of the imposition of that specific punishment has a preventive effect on him and deters him from intending to commit a crime. However, we have already mentioned that the statistical data available in our country shows a modest contribution to prevention when it comes to the number of reported crimes against the environment, their structure, and the number of convictions. In several high-profile cases¹⁶ of crimes against the environment, which were heavily covered by the media, after the initial noise subsided, the public was denied information on what happened to those who were suspected of committing those crimes. As a result of this, a useful message was denied to the public, i.e. individuals to refrain from committing those crimes by showing them they would be punished for those crimes. All entities must accept their share of responsibility in informing the public, but all public authorities involved in the procedure could be included here, not only the court or the public prosecutor's office. However, the fact is that the unique registry is still not fully functioning, which does not contribute to better preventive action.

The state should undertake measures and activities aimed at showing citizens the importance of a healthy environment because the state's greatest allies in "controlling" the environment are the citizens themselves. Furthermore, to increase the level of awareness of which actions are criminalized

¹⁵ Samardžić, S. (2011). Krivičnopravna reakcija u zaštiti životne sredine. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Novi Sad*, 45 (3), 737–758.

¹⁶ <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/policija-u-obrenovcu-pronasla-jos-100-buradi-s-hemikalijama/>

<https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/233192/Vise-od-1200-tona-opasnog-otpada-nadjeno-u-industrijskij-zoni-u-Novim-Sadu.html>

<https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/307428/U-Kikindi-drzao-33-tone-opasnog-otpada.html>

when it comes to the environment, and to make information easily available to citizens regarding, where, how, and to whom to report suspicions that a crime has been committed. In some countries of the European continent, for this purpose, there are interactive maps which contain data with the addresses of competent institutions, which are easy to use and are located in accessible places for all citizens and institutions that care about sustainable development.

In December 2021, the European Commission adopted a proposal for a new EU Directive that should contribute to the reduction of environmental crime. The goal of the proposed Directive is to improve environmental protection in EU member states by introducing an obligation for EU states to take measures through criminal law in this field. The proposal defines new crimes in this field, sets the minimum sentence, and increases the effectiveness of cooperation in enforcing laws. What is significant is that this proposal requires member states to establish systems or measures to help and support those who report environmental crimes. This kind of protection framework would establish a good basis in our country for supporting the right to live in a healthy environment, in order to reduce environmental pollution on the one hand and preserve all the resources that belong to everyone, including future generations.

IN LIEU OF A CONCLUSION

The right to live in a healthy environment, due to its importance, belongs to all of us, but so does the obligation to work on creating a value system that will enable the rules on sustainable development to function, following modern practices and the obligation to live in a society where certain rules of behavior will be considered common sense by the public, and violations of those rules will be properly sanctioned. In order to realize this value system within the protection of the right to live in a healthy environment, it is necessary to put more effort into creating or raising the awareness of citizens regarding environmental protection, as well as the opportunities provided by the instruments of criminal law. For this kind of process in the formation of the right to live in a healthy environment, it is necessary to know the various fields related to the environment and to regularly train professionals for a certain medium of the environment. At the same time, it is necessary to cooperate with environmental associations and citizens, as well as monitor media reporting on possible or current environmental pollution.

A large number of so-called environmental laws will give their full contribution to the realization of the established rights and the implementation of protection mechanisms only through the process of raising the awareness of citizens and other legal subjects about the importance of these issues.

Only by raising the awareness of all members of society will we achieve a reduction in the number of individuals and other legal subjects that endanger human health and the environment with irresponsible and improper disposal of medical waste from our example, which further endangers human health and the environment.

With a unique methodology for collecting data, but also with education that would be permanent instead of project-based, we will reach a society with an appropriate level of awareness about this problem and how to solve it.

In our opinion, the relatively adequate compliance of domestic legislation in the system of environmental protection through criminal law in the Republic of Serbia with the provisions of the Aarhus Convention and European Union regulations can serve as a guide to all institutions on how to work on raising the awareness of all of us in the direction of ensuring the right to live in a healthy environment. This paper is only a starting point for a more in-depth study of the problem of raising the level of awareness about environmental protection, through the logic of the legal system, or more precisely through the systemic function of the legal profession and science. Certain normative solutions are subject to changes and improvements, which is a nomotechnical process and standard, but the ethical model and the creation of awareness of the necessity of environmental protection is what we strive for.

This means that this is an issue not only for lawyers who need professional help and consultation with biologists, technologists, physicians, chemists, and other professionals but that environmental protection is an issue that affects every individual and group in society, with the mechanisms from the domain of the right to live in a healthy environment that stand before us.

BIBLIOGRAPHY

- Pavlović, Z. (2022), Oštećeno lice i krivičnoprocesni instrumenti zaštite, in: *Vaninstitucionalne mere, pojednostavljene forme postupanja i drugi krivičnopravni instrumenti reakcije na kriminalitet i pozitivno kazneno zakonodavstvo (ispunjena očekivanja ili ne?)* Serbian Association for Criminal Law and Practice, Belgrade.
- Samardžić, S. (2011). Krivičnopravna reakcija u zaštiti životne sredine. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, Novi Sad, 45 (3). <https://doi.org/10.5937/zrpfns1103737S>
- Škulić, M. (2011) Pravo na zdravu životnu sredinu kao ljudsko pravo, in: *Priručnik za zaštitu životne sredine*. Association of Prosecutors and Deputy Public Prosecutors of Serbia, Belgrade.

Legal sources

- Европски парламент и Савет, Директива 2008/99/ЕЗ Европског парламента и Савета од 19. 11. 2008. о заштити животне средине путем кривичног права, SL EU L 328/28
- Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009. – др. закон, 72/2009. – др. закон, 43/2011. – одлука УС, 14/2016, 76/2018, 95/2018. – др. закон и 95/2018. – др. закон
- Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004. и 88/2010
- Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађења животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 135/2004, 25/2015. и 109/2021
- Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/78, 39/85, 45/89. – одлука УСЈ и 57/89, *Службени лист СРЈ*, бр. 31/93, *Службени лист СЦГ*, бр. 1/2003. – Уставна повеља и *Службени гласник РС*, бр. 18/2020.
- Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005. – испр., 107/2005. – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016. и 35/2019.

Online sources

- European Parliament and Council, Directive 2008/99/EC on the protection of the environment through criminal law. Strasbourg, 2008.
- Eurojust, Strategic Project on Environmental Crime Report the Hague, 2014.
- Ministry of Health of the Republic of Serbia and Institute for Public health Serbia M.J.Batut. <https://covid19.rs/>
- <https://www.gradskacistoca.rs/odlaganje-koriscenih-zastitnih-sredstava/>
- <https://www.otvorenavratapravosudja.rs/teme/krivicno-pravo/zasto-nema-mnogo-prijavljenih-krivicnih-dela-protiv-zivotne-sredine>
- <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/policija-u-obrenovcu-pronasla-jos-100-buradi-s-hemikalijama/>
- <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/233192/Vise-od-1200-tona-opasnog-otpada-nadjeno-u-industrijskij-zoni-u-Novim-Sadu.html>
- <https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/307428/U-Kikindi-drzao-33-tone-opasnog-otpada.html>